

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA AFFIKSATSIYA USULI BILAN SO'Z
YASALISHINING QIYOSIY TAHLILI

Ma'sudov Nizomiddin Dilshod o'g'li

Ingliz tili o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek va ingliz tillarida so'z yasashining eng samarali usullaridan biri bo'lgan affiksatsiya hodisasi qiyosiy-tipologik jihatdan tahlil qilinadi. Ikki tilning morfologik tizimidagi tub farqlar — o'zbek tilining agglyutinatív, ingliz tilining esa flektiv-analitik xususiyati — affikslarning miqdori, joylashuv o'rni va semantik yukiga qanday ta'sir ko'rsatishi ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari ikki tilni o'qitish, tarjima qilish va qiyosiy tilshunoslik nazariyasini boyitishda amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: affiksatsiya, so'z yasashi, prefiks, suffiks, agglyutinatsiya, flektiv til, qiyosiy tilshunoslik, morfema, produktivlik

Abstract: This article presents a comparative-typological analysis of affixation as one of the most productive word-formation methods in Uzbek and English. It examines how the fundamental typological differences between the two languages — the agglutinative nature of Uzbek versus the inflectional-analytic nature of English — affect the quantity, position, and semantic load of affixes. The findings are of practical value for language teaching, translation studies, and the development of comparative linguistics.

Key words: affixation, word-formation, prefix, suffix, agglutination, inflectional language, comparative linguistics, morpheme, productivity

So'z yasashi tilning lug'at boyligini boyitib boruvchi eng muhim tizimlardan biri hisoblanadi. Har bir tilda yangi tushunchalarni ifodalash zarurati mavjud so'z yasovchi vositalar orqali qondiriladi. Ushbu vositalar orasida affiksatsiya, ya'ni old qo'shimcha (prefiks) va orqa qo'shimcha (suffiks) yordamida yangi so'z yasash usuli alohida o'rin tutadi. O'zbek va ingliz tillari genetik jihatdan turli til oilalariga mansub bo'lib, ular mos ravishda agglyutinatív va flektiv-analitik tillar turkumiga kiradi. Shu sababli, ikki tildagi affiksatsiya jarayoni o'ziga xos qonuniyatlarga ega.

Ishning dolzarbligi shundaki, qiyosiy-chog'ishtirma tilshunoslik nuqtai nazaridan ikki tipologik jihatdan farqli tillarning so'z yasash tizimini o'rganish nafaqat nazariy tilshunoslik, balki amaliy tarjimashunoslik va chet tili o'qitish metodikasi uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. Maqolaning maqsadi — o'zbek va ingliz tillarida affiksatsiya usuli bilan so'z yasashining umumiy va farqli xususiyatlarini aniqlash, ularning produktivligi va semantik xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilishdan iborat.

Affiksatsiya — bu tub so'zga (yoki o'zakka) affiks qo'shish orqali yangi leksik birlik yasash usulidir. Affikslar odatda ikki katta guruhga bo'linadi: old qo'shimchalar (prefikslar) va orqa qo'shimchalar (suffikslar). Prefikslar, qoida bo'yicha, so'zning leksik ma'nosini o'zgartiradi, biroq uning grammatik toifasini (so'z turkumini) saqlab qoladi. Suffikslar esa,

aksincha, ko'pincha so'zning grammatik toifasini o'zgartiradi va yangi so'z turkumiga mansub birlik yasaydi.

Ikki tilda ham affiksatsiya so'z yasallishining eng mahsuldor usullaridan biri sifatida qaraladi, biroq ularning tilning umumiy grammatik qurilishidagi salmog'i har xil. O'zbek tilida bu usul deyarli yagona asosiy so'z yasallish vositasi bo'lsa, ingliz tilida affiksatsiya boshqa usullar (kompozitsiya, konversiya) bilan bir qatorda amal qiladi.

➤ **O'zbek tilida affiksatsiya xususiyatlari**

O'zbek tili agglutinativ til bo'lganligi sababli, unda so'z yasallishi asosan qo'shimchalarning o'zakka ketma-ket qo'shilishi orqali amalga oshadi. O'zbek tilida asosan so'z yasovchi qo'shimchalar (masalan, -chi, -lik, -dosh, -la, -don, -zor) ishlatiladi va ular deyarli har doim o'zakdan keyin, ya'ni so'zning oxirida joylashadi. Bunda har bir qo'shimcha aniq va barqaror ma'noga ega bo'lib, ular o'zakka mexanik tarzda, ammo qat'iy tartibda birikadi.

O'zbek tilida prefiksatsiya hodisasi juda kam uchraydi va ular, asosan, arab yoki fors tillaridan o'zlashgan so'zlarda saqlanib qolgan (masalan, be-adab, no-o'rin, bar-kamol kabi). Bu holat o'zbek tilining tub agglutinativ tabiatiga zid bo'lmagan holda, faqat o'zlashma qatlamda cheklangan tarzda namoyon bo'ladi.

➤ **Ingliz tilida affiksatsiya xususiyatlari**

Ingliz tili flektiv-analitik tilga mansub bo'lib, unda ham prefiksatsiya, ham suffiksatsiya keng qo'llaniladi. Prefikslar (un-, dis-, re-, pre-, mis- kabi) so'zning ma'nosini inkor etish, qayta bajarish yoki oldindanlikni ifodalash uchun xizmat qiladi va, o'zbek tilidan farqli o'laroq, so'z turkumini o'zgartirmaydi (masalan, happy — unhappy, ikkalasi ham sifat).

Suffikslar esa ingliz tilida so'z turkumini faol o'zgartiradi: -ness, -ment, -tion kabi qo'shimchalar sifat yoki fe'ldan ot yasaydi (kind — kindness, develop — development), -ful, -less, -ish kabi qo'shimchalar esa otdan sifat yasaydi (hope — hopeful, care — careless). Bunday holat ingliz tilida affiksatsiyaning grammatik toifalararo o'tish vazifasini ham bajarishini ko'rsatadi.

➤ **Qiyosiy tahlil: o'xshashlik va farqlar**

O'tkazilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, ikki tilda ham suffiksatsiya prefiksatsiyaga qaraganda ancha produktiv usul hisoblanadi. Biroq tub farq shundaki, o'zbek tilida qo'shimchalar deyarli faqat so'z oxirida joylashib, ma'noni izchil kengaytiradi, ingliz tilida esa prefiks va suffikslar ikkalasi ham teng darajada faol qo'llaniladi va ko'pincha bir so'zda ikkalasi birga ishtirok etishi mumkin (masalan, un-happi-ness).

Yana bir muhim farq — grammatik toifaning o'zgarishi masalasida kuzatiladi. O'zbek tilida so'z yasovchi qo'shimcha odatda so'z turkumini o'zgartiradi (ish — ishchi: fe'l o'zagidan ot), biroq bu o'zgarish har doim izchil va bashorat qilinadigan modelga amal qiladi. Ingliz tilida esa suffikslar ham xuddi shunday vazifani bajaradi, ammo prefikslar bu jarayonda deyarli ishtirok etmaydi — ular faqat ma'noviy nuance (masalan, inkor, takror) qo'shadi, xolos.

Quyidagi jadvalda ikki tildagi asosiy affiks turlari va ularning funksional taqqoslash namunalari keltirilgan:

Affiks turi	O'zbek tilida	Ingliz tilida	Izoh
Otlashtiruvchi suffiks	-chi, -lik, -dosh	-er/-or, -ness, -ment	ishchi, do'stlik; teacher, kindness
Sifatlashtiruvchi suffiks	-li, -siz, -simon	-ful, -less, -ish	kuchli, kuchsiz; hopeful, hopeless
Fe'l yasovchi affiks	-la, -lash	-ify, -ize, en-	ishla, kuchaytir; simplify, enlarge
Prefiks (old qo'shimcha)	juda kam, asosan o'zlashma	un-, dis-, re-, pre-	beadab (arab.); unhappy, disagree

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, ikki tilda ham o'xshash funksional guruhlar (otlashtiruvchi, sifatlashtiruvchi, fe'l yasovchi affikslar) mavjud, biroq ularning shakli, soni va til tizimidagi salmog'i farqlanadi. Bu farqlar, birinchi navbatda, ikki tilning tipologik tabiati bilan bog'liq.

O'tkazilgan qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, affiksatsiya o'zbek va ingliz tillarida so'z yasashining muhim va mahsuldor usuli bo'lib qolmoqda, biroq uning amal qilish qonuniyatlari ikki tilning tipologik xususiyatlariga bog'liq holda farqlanadi. O'zbek tilida bu jarayon izchil, faqat so'z oxirida joylashuvchi qo'shimchalar orqali, ingliz tilida esa prefiks va suffikslarning teng huquqli qo'llanilishi orqali amalga oshadi. Ushbu farqlarni chuqur bilish chet tili o'qitish metodikasi, tarjima amaliyoti va qiyosiy-chog'ishtirma tilshunoslik nazariyasini yanada rivojlantirish uchun muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Kelgusi tadqiqotlarda affiksatsiya bilan bir qatorda kompozitsiya va konversiya usullarini ham qiyosiy jihatdan o'rganish dolzarb vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Yusupov O'. Tarjima nazariyasi asoslari. — Toshkent: O'qituvchi, 2011.
2. Кононов А.Н. Грамматика современного узбекского литературного языка. — М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1960.
3. Тихонов А.Н. Словообразовательный словарь русского языка. — М.: Русский язык, 1985.
4. Решетов В.В. Узбекский язык. Введение. Фонетика. — Ташкент: Фан, 1959.
5. Marchand H. The Categories and Types of Present-Day English Word-Formation. — Munich: C.H. Beck, 1969.
6. Bauer L. English Word-Formation. — Cambridge: Cambridge University Press, 1983.